ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ И ФОЛЬКЛОРИСТИКА – ЭДЕБИЯТШЫНАСЛЫКЪ ВЕ ФОЛЬКЛОРДЖЫЛЫКЪ

УДК 82.95.512.19-1:8122

Tahir Kirimov[1]
E_mail: tairk@mail.ru

H. Çergeyevniñ “mevta”sı ne söylemek istedi?! (“Eşit, mevta ne sevleyur!” poemasınıñ semiotik incelemesi)

Tarifleme: *Maqalede qırımtatar klassik edebiyatınıñ belli şairi ve dramaturgı Hasan Çergeyevin manzum eserlerinde semiotik, lingvostilistik hususiyetleri analizge çekile. Hususan, 1909, 1917 senelerde kitap olaraq neşir etilgen “Eşit, mevta ne söyleyur!” ve “Taqdir” poemalarına büyük diqqat ayırıla. İcatkârnıñ öz halqın ömründeki facialı olaylarını aks etmek içün qullanğan çeşitli bediy tasviriy usullar. Şiirlerniñ quruluşına mevzu, ğaye ve süjetniñ etken tesiri ögrenile.*

Anahtar sözleri: *enjambement, uyanma devri, edebiyat, Qırım, eksperement.*

Şair Hasan Çergeyevin icadı üzerindeki seyretmelerim sayesinde mezkürni öz eserlerinde özgünlik, fevqulâdelik usullarını qullanğan qırımtatar ediplerinden birisi olaraq tanımağa. Onuñ edebiy kreativligi, zaman sınırlarını aşqan fikretme qabiliyeti etrafındaki tehlükeli muhitinden doğğandır, dep meraq çekmege başladım. Farazlarımnıñ kökeni, 1909’da basılğan “Eşit, mevta ne sevleyur!” poemasına bağlı [1]. Bu yerde, oquyıcı tirilgen bir mevta misalinde Qırım müsülman cemiyetiniñ acınıqlı vaziyetini körebile. Süjet boyunca canlanğan ölü, qırımtatar köylerini dolaşırken, tamır halqınıñ kelmeşekler arasında qalıp milliy çizgilerni coyğanlarından yazıqsına. Ve gece mahalinde tanış olmağan bir taraflarda yıqılıp-qırılıp, körgen olaylardan tap ötü patlay. Velhasıl, bu dünyadan ümüti kesilip, öz yatqan qabrine qaytmağa qarar bere [12].

Şair, qattı siyasiy nezaret teşkilâtlarından saqınaraq, eserde añaneviy arap yazısı yerine rus elifbesini işletmege mecburiyette qala. Tabiy ki, 1938’den itibaren qullandığımız rus elifbesi ve onuñ ile bağlı imlâ qaidelerinden haberi olmadığından ötrü, müellif çeşitli hatalarğa yol aça. Velâkin, şarqşınas A. Krımskiy şairimizniñ kirilcesinde müsbet, yani milliy lehçeler aydınlığı cihetten pek qıymetli taraflarını da bula [17]. “Azat Qırım” gazetasınıñ latin elifbesi haqqındaki bir maqalemde milliy kimlik meselesini incelegende “Eşit, mevta...”nıñ til hususiyetlerine büyük qıymet kesken edim[16]. Meselâ, müellifniñ bediy luğatında rastketirdigim: açeli (acele); taçip (taacip); teçirbe (tecribe); çanı (canı); çami (cami); çümle (cümle), çeza (ceza) kibi şive sözleri, sürgünden evvelki qırımtatar latin elifbesini añlamaq içün yardım etken hususiy belgiler sıfatında sayılabile. 1931 senesi Ümer İpçi tercimesinde çıqqan Nikolay Gogolniñ “Ölü çanlar” eseri aqlıma kele [9]. Zemaneviy türk elifbemizge alışqan oquyıcı, “Ölü canlar” (insanlar)nı “Ölü çanlar” (nesneler) kibi oquycaq olsa, tuhaf bir halğa oğramaq havfı bar.

---

[1] ***Tahir Nureddinoğlu Kerim***, Dr. Ph. Qırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversiteti, Qırımtatar edebiyatı ve gazetacılığı bölümi (Aqmescit).

Qırım çöl şivesine aitli “sevlemek”, yani “söylemek” fiili ve onuñ poemada rastketirdigim türlenmeleri meraqlı kele: sevle, sevleme, sevlene, sevleyur, sevler, sevlep, sevliysiz [14, s. 238]. “Sevle” sözüniñ arap elifbesine nisbeten, kirilcesinde açıq körüngen “yur” (“yor” degil) affiksi ise, qırımtatar klassik bediy eserleriñ metinlerini Türkiye türkçesine uyğunlaştırğan araştırmacılarımızğa bir örnek olsun işte. Laf sırası, qırımtatar leksikografı Osman Zaatov, yabancılar faydalansın, diye 1906’da Aqmescitte kirilce çıqarğan “Tolu rusça-tatarca luğatı”nı qayd etmeli [29]. Ki, Qırımda bu soy elifbe tecribeleri tek degil eken.

E. Poe’niñ deren uyqusından ayınğan Mısır mumyasındanmı, M. Lermontovnıñ “Hava gemisi”ndenmi [24; 2] tesirlenğen H. Çergeyev öz poemanı böyle satırlar ile başlay:

“Yuqlay idim, aqsurup uyandım
Ben bir tatlı yuqudan,
Açtım közüm, inan, ötüm
Patlayazdı qorqudan.

Ay üstümde, kündüz kibi
İde yerin aq-yaruq
Ey, ya Rabbim, ne yerdemen?!.
Aldum-artum qayaluq” [1, s. 1].

Til sadeligi ve hecalar ölçüsile halq şiirini añdırğan bu manzum parçalarında *enjambement* (anjanbman) elementleri közümizge ilinmeymi?!. Böyleliknen şair, semantik yüküni vurğulamaq niyetinen tam cümlelerni mısralarğa; olaylarnı periodlarğa bölmege tırışa [28]. Haqiqatta, bu iş hem yazıcı, hem oquyıcı içün büyük intelektual bir iş kibi sayılır. Hasan Çergeyev, “Eşit, mevta ne sevleyur!” serlevhasınıñ tuzağına tüşken oquyıcılarnıñ şüpheleri eksilsin, diye eserniñ başından mevtanıñ aqsıraması ile onuñ energetik coşqunlığınını ög planğa süre.

“Aqsırma” fenomeniniñ incelemesinen oğraşqan teoloji, felsefe, psihiyatriya, mifoloji, tıp, edebiyat ve daha nice ilimlerni hatırlarsaq aqılğa zarar. Faqat, bularnıñ nazariy, ameliy neticeleri hep canlılarnıñ fiziolojik ve ruhiy mükemmelligini köstermektedir. Maişetten ögrendigimiz kibi, birevniñ aqsırmasına her zaman pek büyük ehemmiyet berilir. Apansız ve davuşlı, kontrolsiz ve etrafındakilerniñ diqqatını çekken aqsırma çeşitli şekilde qarşılanabile:

1. Qorqu ve seskenme ile;
2. Sağlıq ve uzun ömür tileme ile;
3. Haqiqatnı tasdıqlama vesilesiyle ve ilh. [26].

Nihayet, bahs ettigimiz şiirin başlanğıçı Adem’niñ yaratılışına aitli rivayetlerge beñzengeni sezile. Böylelikle, Allağın buyurığı ile Ruh, bir parça laydan yaratılğan cesedin içine dala ve, başından ayağına qadar dolaşırken, burnuna kirdigi zaman Hazretli Adem’ni aqsırmağa, yani yaşamağa mecbur ete [20]. Umumen alğanda, çalışmamızda aqsırma (uyanma) olayı bir durumdan diger durumğa qolay-qolay keçmek içün çağrılğan edebiy vasta misalinde qabul oluna.

Meraqlı şu ki, eser boyunca Ömer degen bir merhumnıñ, bekledigimiz qorqu ve dehşetnen hiç alıp berecegi bile yoq. Aksine, onuñ sımasında şaşqın, aciz halda bulunğan zavallı kişini köz ögüne ketiremiz:

“Çuqurdır em duran yerim,
Bitmuş qırtuş üstümde.
Ne olduğun eç añlamam:
Közler körmez kimerde.

Baqdum, dürbe üstümdesi
Tap yazısı qırulğan.
Añlaşıla, ben ölgenmen,
Oña vaqut çoq olğan.

Ağlayup ellerimnen,
Keñ eyledim mezarım.
Düşünemen – eger çıqsam,
Bo yanınan ne yasarım?..” [1, s. 1].

Ğayet acınıqlı daqiqalarnı başından keçirgen “mevta”nıñ bu “manzum hikâyesi”, bizni ay ziyasında batqan qayalıqlar vadisi ve ortasında feryadlar ile tolu qadimiy mezarlıqqa ketire.

İcadında hayat ve memat kibi ekzistensiyal süjetlerine ehemmiyet bergen İsmail Gaspırları (“Mükâlemeyi selatin”) [8], Cafer Seydahmet (“Nurlu qabirler”) [15], Bekir Çobanzade (“Yahşı ölüm”) [7], Nüman Çelebicihan (“Ant etkenmen”) [18], Cemil Kermencikli (“Sen ölme, doğ!”) [13], Mehmet Nüzhet (“Qırıq qalbimniñ qayğısı”) [23], Hamdi Giraybay (“Ölüge”) [10], Mustafa Qurtiy (“Cinler yatağı”) [21] kibi klassiklerimiz ve olar yazğan bediy eserleriniñ adları hatırımdan çıqmay. Her bir yazıcınıñ ölümge veya ölüge nisbeten olğan baqışları da farqlı:

1. Eki aşıq gönülin faniy dünyanıñ manialarından qurtarılmaq,
2. Şanlı ecdatlarğa qavuşıp, milletin kelecegi içün meslâhatlaşmaq,
3. İnqilâpnıñ romantik vaatları tesirinde eskirgen yaşayış tarzı yükünden serbest olmaq vesileleridir.

Çergeyevin “Eşit, mevta ne sevleyur”ına kelgende, köylü Ömer efendimizniñ missiyası soydaşlarını vira yaqınlaşqan tehlükeden muqaytlamaqtan ibaret olğanına işanamız. Esas metni boyunca o, cahillik uyqusında yatqan halqına bir *kehanetli rüya* sıfatında kelgeni kibi ola. Ve böyle satırlar ile accı tenbihlerde buluna:

“Dünya bağlı ahirete,
Çail[1] olsa bir adam
Ölgende de çeker çeza[2]
Eksilmez başı belâdan.

Birlik olmay kitseñiz şay,
İşiñiz ğayet çoq fena.
Ne dünyade, ne ahirette
Bulunmaz derde eç deva!..” [1, s. 10].

Böylece, ögümizde – “uyqu” emsaliniñ bir añlam ahenginden digerine boyanğanını, yani şairniñ özel bir stratejik fikir yonelişini körmek ihtimalı peydalana. Poemanıñ serlevhasına da başqa közünen baqmağa başlaymız: sadece dehşetli ve mistik degil, ancaq didaktik ve kehanetli olaraq. Velhasıl, edipniñ şiirlerinde ekseriyetle ölüm ve yañğızlıq, qartlıq ve çaresizlik, qafes ve quş motivleri mühim yerini alıp, onuñ ömür talihini bile aks eteler. Vesilesiyle, Çergeyevin 1912, 1930, 1940’ncı seneleri hapshaneler ve mahbüsler kamplarında bulunıp, devam etken icadından “Aqay” adlı şiirini misalge ketirmek isterim.

“Qartayğanda, men ğarip yañğız qaldım,
Şu ecelsiz ölümi boynuma saldım.
Ah, desem, “Ah” der kimsem yoq, ölsem – cılar,
Açıq qalğan közümi kimler cumar...
Qavuşmağan, dünyadan “Ah” dep keter
Sıratlarda ödelgen ölümden beter...” [12].

İşte, bu qalaylı qazançıqnıñ üstünde, parmaq ucları qanğa qadar yaralanıp inenen oyulğan can qırpalayıcı satırlarnı oqurken, şairniñ defalarca caris ölümi ögünde ömürnen vedalaşqanını.

[1] çail – cahil
[2] çeza – ceza

Velâkin, butün alemde yalıñız özü qalıp, vefatından soñra yumulmağan közlerini qapatmağa kimse tapılmayacağından qorqqanını sezmek mümkün. Onuñ “Eşit, mevta...”daki baş qahramanı Ömer efendi, tamamınen türk şairi N.F. Kısakürekin “Sakarya türküsi”nde kibi: *öz yurtunda ğarip, öz vatanında pa’rya,* yani qara qulu kibidir. Dedelerniñ tuvğan köyüni, evini soraştırıp-araştırıp yürgen tatarnıñ ne qadar şaşılacaq, aqılğa sığmaycaq olaylarnı başından keçirebilgenini işte, bu aşağıdaki satırlardan köremiz:

Eles oldu[1] *köze bina,*
Sandım − murza sarayı.
Sürüp kelsem, ne baqayım –
İçinde qazaq alayı.

Düştüm düşman qapqanuna,
Qaldum, sandım qabaatke.
Quvdılar beni, dediler: “Пошёл,
Тамарске лапатке!” [1, s. 2].

Tatarğa qarşı “Yoq ol, tatar küregi!” (“Пошёл, татарске лапатке!”) degen rus qarğışını adı keçken eserden başqa M. Gorkiy (“Kojemaka Matveyniñ hayatı”), V. Şişkov (“Ugryum nehri”), P. Znamenskiy (“Qazan Tatarları”) misalinde rus yazıcılarınıñ bediy çalışmalarda bile rastketiremiz. Bularnıñ tabirine köre, “tatar küregi” degen lağap – zulümane İslâm dininden hristiyanlıqqa döndürilgen, ırğatlıqqa oğratılğan İdil-Ural tatarlarğa (çerkeslerge) berilir. Qazan tarihçisi İlnur Mirgaleyev, mezkür lağapnıñ peydalanması haqqında meraqlı bir rivayetni Türkiye tatarları diasporasından eşitip böyle yaza: Tatar basqaqları Moskova knyazlığı ve müsülman olmağan ehalisinden alınacaq mahrecini elnen degil, kürek uzatıp toplay eken [22]. Neyse, bu hikâye, tarihiy vesiqalar ile tasdıqlanmağanı içün böyle de bir rivayet kibi sayılıp qalsın.

Velhasıl, insan faciasınıñ aynı tiplerni Hasan Çergeyevin çeşitli yıllarda yazğan “Közyaş han çeşmesi”, “Ömür – çıraq”, “Ömürnen küreş” [4; 5] manzumelerinde de izleye bilemiz. Turmuşta qırımtatar qadın-qızları içün adetke çevrilgen zulüm, eziyet ve haqsızlıqnı artıq çıdamağa istemegen Esmanıñ qara talihini bizge tanıtqan “Taqdir” poemasınıñ epilogı “Eşit, mevta ne sevleyur!”nen eş kelir. Ve böyle duyğular peydalana ki, sanki şair, evvelden Ömer içün hazırlağan facialı ölümni günahsız, nazik Esmanıñ üstünde sınap ala.

Dayanıqlı ceryanlarğa köre, bahs olunğan poemalar Çergeyev tarafından ğayrıdan işlenilip farqlı yıllarda ve farqlı mündericelerinen bastırılğan edi. Meselâ, bugün biz bilgen “Taqdir”niñ bir varyantı 1917 senesi Birinci Qırımtatar Qurultayınıñ yayın organı “Millet” matbahanesinde çıqtı. Bu yerde edebiyat klassiklerimizniñ basılğan bazı kitaplar da diqqatqa şayan:

– Özenbaşlı Ahmet. “Yıqıntılar astında” /Beş perdeli drama/ (1917);
– Bolatukov Hüseyin. “Ayşe hanım” /Üç perdeli komediya/, “Fatma-şerfe” /Üç perdeli drama/ (1918); “Yañı Qırım”, “Tecribelerim” /Şiirler toplamları/ (1917);
– Kermençikli Cemil. “Küçük dostlarıma” /Şiirler toplamı/ (1917);
– Bayburtlı Yahya. “Yeñi qıraat-1, 2” (1917-1918), “Sarf kitabı” (1919);
– Odabaş Habibullah. “Ana tili” /Qıraat kitabı/ (1918), “Ya tüşse?!.” /Balalar için ertegeler/ (1919), “Balalar aqşamı” /Şiirler toplamı/, “Timur Qayanıñ birinci kitapçığı”, “Tatarda oquv” (1920);
– Bektöre Şevqi. “Ergenekon” /Şiirler toplamı/ (1920) [11].

“Millet” gazetasınıñ bergen haberine köre, 1917 senesi “Taqdir”den soñra, sırası ile “Eşit, mevta ne sevleyur!” poeması neşretilmek üzre edi. Bugün elimizde mezkür poemalarnıñ tek 1909 ve 1913 senelerine aitli nüshalar bar. Bularnıñ diger varyantları varolsa, bu A. Lâtifzade, A. Altañlı, Z. Cavtöbelilerniñ oquyıcılar kütlesine taqdim etken varyantlarıdır [19]. Vesilesiyle, ilk olaraq “Yaş tatar yazıları mecmuası”nda arap elifbesinen basılğan “Taqdir” poemasını bazı izahatlar ile nümayiş etmege uyğun, dep sayam [6]:

[1] hayal oldu

1. “Yüksek saray töpesinden qara bulutlar gider tez-tez...
2. Söndi ateş, gece köyde, yuqlamaya yattı her kes.
3. Vurmaz aynıñ şevqı yere, vira bulutlar olur siyah,
4. Bağçada quşlar bağrışırlar, fena avasını duya.

5. Bir ağaynıñ yurtu bu yer, onu sarğan bütün hisar.
6. Anda canlar azaplana, öler, doğar bayğuş qullar.
7. Yattı saray yuqlamaya, tındı davuş, ses ayağı,
8. Baynıñ qızı, Esma yalñız, onuñ çıqa tek yarığı.

9. Siyah saçlar tolqunlaşır, yaltırar oynap feste altın,
10. Dün babası şehere kidüp, nişanğa almış onu satın.
11. Közlerinden tamlar yaşlar, alğan başın yerge töben,
12. Söyler: “Beni yazmadı Haq, qullarına ğayet seven”.

13. Satarlar hem söylemezler... Olasıñ sen oña razı,
14. Dirler: “Elbet, taqdir, böyle yazılmıştır başa yazı...”
15. Adet degil, ziyettir bu, satqan bizni idüp hayvan,
16. Yoqtur dünya içersinde bizni aqay, aqran sayğan.

17. Ey, ya Rabbim! Sen yarattıñ, onlar kibi biz de insan,
18. Cümle fursat verdiñ ere, biz ğaripte keçmez lisan.
19. Ağlay çıqtı gülday qızlar; zapt ittiler, sevmiy erler,
20. Böyle ömür olur kömür; biyler qafes siyah çerler.
21. Esir kibi qullanırlar, kimisi söyler: “Sus kade!”,
22. Kimisi tışta ne yapsa da, körsetir evde soy zade.
23. Bu cahillik belâsıdır, olmaq kerek biz ziyade
24. Sanki ğarip qısqayaqlı millet yaşı bu dünyade.

25. Añlamazlar, nafle sözler... Çapalanma ğarip yürek,
26. Etmez fayda altın-kümüş, bizge tiyaran yarıq kerek!..
27. Açıl, hisar, ögümden tez!.. Yere batsun aq taşları!..
28. Bizge bunu yapan taqdir... Belâsın versin közyaşları!

29. Bir daha uyuñ içersinde qandan keldi, birden tuman,
30. Yaratıldı ondan bir qart. Qızım, dedi: toqta aman!..
31. Taqdir degen, menim qızım, itme qarğış bańa barem,
32. Ben zenatım bıraqtım çoqtan, tutmay sözüm şindi alem,

33. Babañ seni nişanladı, muradı zengine vermek,
34. Şimdi para iş bitiren, itmez çare, qarğış-dilek.
35. Benim işim degil qızım, söyliysiñ sen yañlış bütün!..
36. Bunu söylep uy içinde, tarqadı qart, olup tütün.

37. Şaştı Esma, qaltıradı, qorqtı, yüzü ağardı,
38. Diküp qaldı közün kökke soñra: “Haq!”, dep ağladı.
39. İstemem, versin Haq belâsın, varmam ere, hiç zati !
40. Ey, ya Rabbim, al tez canım, itme halete tek muti’...”

Z. Cavtöbeliniñ “Suhbetler”inde [2] tanıtılğan ve biz qullanğan “Taqdir”lerniñ arasında ehemmiyetli farqlarnı köstermek içün şiiriy metinlerini bahusus raqamlar ile belgiledim. Meselâ, 39 ve 40’ncı satırlarında *“zati”* (zaten) ve *“itme halete tek muti”* (işni mańa qaldırma tek) sözler Cavtöbelide yañlış

yazılıp (zaten; halqqa etme mutig sen) dörtlükniñ hem manasını, hem qafiye düzenini bozarlar. Keza, manzumeniñ mündericesi iman, din cihetten mühimligini añlağan şairimiz, Esmanıñ maneviy sımasını Allah ile olup keçken diyaloğında açıqlay. Canımnı çabik al, günah işlemege mecbur etme, diye Haqqa yalvarğan qıznıñ öz başına çıqaracaq can (tabiat) felâketini qara bulutlar, quşlar bağrışıp duyar. Faqat, qızını mal kini, yaşlı bir adamğa nişanlap satqan babası, aqrabası duymazlar bunu. Böylelikle, 41 ve 42 numaralı satırlarda *"ver baña rahat"* ve *"başa olacaq çoq qarsanba"* yerine – şiirniñ mantığını deñiştirgen *"ver biñ raat"*;*"bayğa olacaq çoq qarsanba"* kibi qoşumçalar uyğunsızdır. 64 satırdan 51'nci olaraq sayılğan bu *"Dört duvarnıñ içerleri seniñ de başıña yeter"* satırı Z. Cavtöbeli (A. Altañlı)nıñ varyantında yoq olğanı içün, bularda mezkür şiir metni aralıqsız, tüm-tüz sıfatında berile. Masum ve aynı zamanda "günahkâr" Esmanıñ eki türlü durumını çözüp olamağan müellif, öz facialı hikâyesiniñ soñunda: "*Yol yanına kömüldi o"*, dey. Ve fikrini "*Aq türbesi şindi tura"* accı haberinen tamamlay. Añlaşıla ki, özüni öldürgen baynıñ qızı, müsülman adeti boyunca qabristanda degil, yol kenarında kömülir. İçtimaiy statüsine köre (Ömer efendiniñ kibi), türbesi qoyulsa da, üzerinde merhumnıñ adı-soyu hiç añılmaz eken. Velhasıl, rastketirdigimiz diger aqsamlıqlar üzerinde çoq toqtamayıp (ihtimalı bar ki, ediplerimiz öz vaqtında qalemdeşniñ daha tüzetilmek üzre olğan elyazmalarından qullanğandır), poemanıñ ekinci parçasına keçmeli:

41. İsterseñ ver baña rahat, isterseñ qoy azaba...
42. Sevmiy varsam eger, başa olacaq çoq qarsanba...
43. Qast eylersem eger cana, sayılır ğayet çoq güna.
44. Neday olur benim ömrüm, çekse qorluq varıp oña?..

45. Aldı Esma zeheri ele, soñğı sözüm, didi diñle!
46. Vaqtı kelüp, olmaz ecel, adet yine kitse de böyle.
47. Eşitmesin qulaqlarım, közler bunu hiç körmesin!
48. Canım esir olmaz burun, baqayım tez ölmesin!..
49. Ev içinde qafeste quş çapalanup tez pırladı,
50. Sanki qahrin, hem qasvetin o ğaripniñ pek añladı.
51. Añladım seni, ey quşum. Seniñ de ömrüñ çoq beter,
52. Dört duvarnıñ içerleri seniñ de başıña yeter...

53. Barem seni ideyim azat... Uç, kez qulan çöllerde!
54. Aqıla tüşse, eyle rahmet, unutma meni kimerde!
55. Uçtı quşçuq pencereden, bıraqtı Esma qafesin.
56. İçti zeheri, yıqıldı yere, aldı soñğı nefesin.

57. Endi sabah, durmuş ağa, tedarekte nişan-toyğa.
58. Soyğan soğum, hem de digeç, etken haber soyğa, sopğa,
59. Toy yerine kelgen alem qıldılar ğamlı cenaze.
60. İşten çıqqan taqdir de aralanup halqnen keze,

61. Yol yanına kömüldi o. Aq türbesi şindi tura,
62. Kelen kitüb, baqup oña ete rahmet, qıla dua.
63. Azat olup uçan quşçuq, qonar başına türbe taşın.
64. Allah rahmet eylesin der, yırlap anda töker yaşın..." [6].

İşte, bu manzumeniñ şekli bile Esmanıñ psiholojik portretini tamamlayaraq, tar qafesten qurtarılmağa niyetlengen quşçuq sanki, qısqa şiirden nesirniñ bol keñişligine keçmek üzerindedir. A. Lâtifzadeniñ "Qırımtatar edebiyatınıñ soñ devri haqqında" maqalesinde analiz etilgen kesik satırlı, yani 1917 senesine aitli "Taqdir"de kene şiir ile nesir arasında çıqqan büyük zıddiyetini duyamız. Tüz qafiyeli (aabb) satırlarnı, dörtlüklerni bozğan enjambemanlar, maişet mühitini

doğurmaq içün qullanılğan inversiyalar tamamınen “Eşit, mevta ne sevleyur”nıñ kibidir. Velhasıl, H. Çergeyevin icadı, o devir Qırımda popular olğan rus yazıcılarınıñ tesirinde şekillengenini qayd etken edebiyatçılarımız ile razı olmamaq mümkün degil. Ancaq, aynı edebiy eksperementlerni A. Puşkinniñ şiirler silsilesinden de ögrenebilemiz [30]. Velhasıl, edipniñ eserleri fikir terenligi cihetten daima deñişir. Yani üzerinde yapılğan mülâhazalar devir, şarait ve oquyıcınıñ zehin hususiyetlerine köre tadil olunır. Edipniñ eserleri dedik, ama “edipniñ özü bularnı şahsiy, dep sayamı?” kibi sual ögümizge çıqa. “Eşit, mevta ne sevleyur!” poemasını “Belgisiz” adı ile imzalap, öz mülküni terk etken müellif, tenqitçiniñ işini diger yonelişine çevirmege istemeymi aceba?!. Bugün qırımtatar edebiyatımıznıñ tarihinde buña beñzegen çoq misallerni tapmaq mümkün. Böyle ise, metinni ve avtornı biribirinden ayrı ögrendigimiz zamanda, bedey eserlerniñ ananeviy taliline baqışlarımız deñişebile. Her halda, bu usulğa muqaytlıq ile, eser müellifiniñ musaidesile muracaat etmelimiz [26].

Qullanılğan edebiyat:

1. Belgisiz. Eşit, mevta ne sevleyur! Poema. – Canköy, 1909. – 12 s.
2. Cavtöbeli Z. İlki adımlar // Yıldız. – 1983. – № 1. – S. 85 – 89.
3. Cavtöbeli Z. Suhbetler // Yıldız. – 1980. – № 2. – S. 126 – 132
4. Çergeyev H. Ömür – çıraq: Şiir // Yeşil ada. – 1920. – № 4. – S. 51.
5. Çergeyev H. Ömürnen küreş: Şiir / İnqilâbiy şiirler mecmuası. – Aqm., 1925. – 98 s. – S. 68 – 71.
6. Çergiyev H. Taqdir: Şiir / Yaş tatar yazıları. – İstanbul, 1913 – 50 s. – S. 31 – 34.
7. Çobanzade B. Bir saray quracaqman! Şiirler / Haz.: N. Seytyağya. – Simf., 2001. – 192 s.
8. Gaspralı İ. Mükâlemeyi selatin // Terciman. – 1906. – № 144, 145; 1907. – № 3, 7.
9. Gogol N. Ölü çanlar. Poema / Çevirgen: Ü. İpçi. – Aqm., 1931. – 238 s.
10. Hamdi Giraybay. Şiirler / Haz.: U. Edem. – Simf., 1997. – 143 s. – S. 68.
11. Kerimov İ. Bibliografik köstergiç: qırımtatar tili, edebiyatı, folkloru, tahsili, tarihi, medeniyeti ve tehnik ilimleri. – Aqm., 2009. – 324 s.
12. Kerimov İ. Hasan Çergeyevniñ hayatı ve faaliyeti ile bağlı bazı eski ve yañı malümatlar / İ. Kerimov // Yañı dünya. – 2012. –Yanv. 13, 20, 27; fevr. 3.
13. Kermençikli C. Ma-bih-il-iftiharım – Qırımlıqtır menim ğururım / Haz.: T. Kerim. – Aqm., 2005. – 135 s. – S. 78.
14. Kıpçak Türkçesi Sözlüğü / Haz.: R. Toparlı ve dig. – Baskı 2. – Ankara, 2007. – 338 s. – S. 238.
15. Kırımer C. Nurlu Kabirler. – İstanbul, 1991. – 111 s.
16. Kirimov T. Qırımtatar edebiyatı ve matbuatınıñ ananeleri: I. Qurultay devri. – Aqm., 2016. – 104 s.
17. Krımskiy A. Qırımtatarlarnıñ edebiyatı / Haz.: O. Gubar. – Aqm., 2003. – 200 s.
18. Qandımov Y. Küreş meydanı ot basmaz. – Aqm., 2002. – 256 s. – S. 166.
19. Qırımtatar edebiyatınıñ soñ devri haqqında A. Lâtifzade arqadaşın maruzası // Oquv işleri. – 1926 – № 4 – 5 (24-25). – S. 29 – 44; Cavtöbeli Z. Suhbetler // Yıldız. – 1980. – № 2. – S. 126 – 132; Saadet içün. Edebiy eserler cıyıntığı / Haz.: A. Altañlı, Ş. Alâdin, Y. Bolat, A. Dermenci. – Taş., 1976. – 140 s. – S. 67 – 70.
20. Qoñurat K. Qıssa-i Adem safiullah // Günsel. – 1999. – No. 1. – S. 35 – 37.
21. Qurtiyev M. Cinler yatağı. Hikâye // Közaydın. − 1928. – № 27. – S. 4.
22. Mirğaleyev İ. “Tatarskaya lopatka” hikayete // Krymskoye istoricheskoye obozreniye. – 2014. – No. 1. – S. 230 – 233.
23. Nüzhet M. Qırımnıñ çöl hayatından. Saylama eserler / Haz.: N. Seytyağya. – Aqm., 2003. – 240 s. – S. 98.
24. Poe E. Bir mumya ile küçük bir hasbihal. – İstanbul, 2002. – 173 s.
25. Taqdir (ilân) // Millet. – 1917. – İyül 23.
26. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М., 1994. – С. 384 – 391.

27. Богданов К. Повседневность и мифология: исследования по семиотике фольклорной действительности. – СПб., 2001. – 438 с.
28. Жирмунский В. Вопросы теории литературы. – Лен., 1928. – 357 с.
29. Заатов О. Полный русско-татарский словарь. – Симф., 1906. – 115 s.
30. Лотман Ю. и Тартуско-московская семиотическая школа. Сб. трудов / Сост.: А. Кошелев. – М., 1994. – 560 с. – С. 394 – 406.

Киримов Таир Нуридинович

«О чем хотел поведать «покойник» А. Чергеева
(Опыт семиотического анализа поэмы «Эшит, мевта не севлеюр!»)

Аннотация: *Автором статьи делается семиотический, а также лингвостилистический анализ поэтических сочинений видного классика крымскотатарской литературы периода возрождения – Асана Чергеева. Особое внимание уделяется таким поэмам, как «Услышь, о чем говорит покойник!» («Эшит, мевта не севлеюр!») и «Судьба» («Такъдир»). Осмысливаются способы отображения поэтом реалистических, драматических эпизодов из жизни народа. Изучается феномен влияния идеи, темы и сюжета на конструкцию его стихотворений.*
Ключевые слова: *Enjambement, Возрождение, литература, эксперемент, Крым.*

Kirimov Tair Nuridinovich

What has H. Chergeyev's «dead man» told about
(Semiotic practice of analyzing the poem « Eshit, mevta ne sevleyur!»)

Abstract: *Hasan Chergeyev is known as classic of Crimean Tatar literature of the Renaissance. The article examines semiotic and lingua stylistic analysis of his poetic works. As the title implies much attention is given to such poems as «Hear what the dead man says!» («Eshit, mevta ne sevleyur!») and «Fate» («Takdir»). Author points out the ways to describe realistic and dramatic scenes of people's life. It is explored how the idea, theme and plot affect the structure of the sentence in his poems.*
Keywords: *Enjambement, Renaissance, literature, practice, Crimea.*